

CRKVA SV. ANDRIJE NA VRGADI
NAKON POSLJEDNJIH ISTRAŽIVAČKIH I
KONZERVATORSKIH RADOVA

Crkva sv. Andrije smještena je na sjevernom boku uvale Pržina, koja se sa zapadne strane duboko usjekla u kopno otoka Vrgade. Ova prirodna luka služila je kao pristan vjerojatno još od antičkih vremena, a sigurno u kasnoj antici, kad se na brežuljku, koji je zatvara sa sjeverne strane, podiže ranobizantska utvrda. Funkcija te utvrde sastojala se u nadziranju važnog pomorskog puta i njegova ulaza u Pašmanski kanal, zajedno s nasuprotnim istim objektom na brdu Pustograd na otoku Pašmanu. Ostaci arhitekture ukazuju na složeniji tlocrt gradnje s nizom pravokutnih kula na sjevernom perimetralnom zidu. Južna strana branjena je prirodnom strmom liticom. Unutar same gradine nalaze se ostaci zidova pratećih objekata koji se tehnikom zidanja razlikuju od obrambenih. U dnu same uvale nalazile su se solane, čiji se ostaci vide u plitkom moru. Postojanje solana zabilježeno je već u 11. st.¹

Postojanje ranobizantske utvrde garancija je i razlog navođenja Vrgade od strane cara Konstantina Porfirogeneta kao, uz kvarnerske otoke Krk, Rab i Cres (navodi Osor kao grad), jedini naseljeni otok u zadarskom kraju pod imenom Lumbrikáton.²

Osim spomenutih spomenika postoji na otoku još i župna crkva koja je sagrađena u 16. st., a posvećena je sv. Trojstvu.³ Sam brežuljak na kojemu se nalazi, s istočne strane poviše samog sela, naziva se Sudujam (sv. Dujam), što je vrlo zanimljivo i ukazuje na mogućnost postojanja vrlo starog kultnog objekta, jer su oba titulara vrlo stara i često upotrebljavana u starokršćanskom razdoblju.

¹ N. Klaić-I. Petricioli, *Prošlost Zadra, II, Zadar u srednjem vijeku do 1409. god.*, Zadar 1976, 65.

² O porijeklu imena rečeno je dosta; tako Bianchi navodi u *Zara Cristiana, II, Zadar 1879*, 137. da ime potječe od imena nekog crva (*lumbricus*) kojega se mnogo nalazi po otočkim njivama. Vjerojatno je ipak točno Skokovo mišljenje da je ime vezano uz crvenu otočku zemlju, pa odatle rubin-caton. Usp. P. Skok, *Romanstvo i slavenstvo na jadranskim otocima*, Jadranski institut JAZU, Zagreb 1950, 139—144.

³ Sama župna crkva sagrađena je kao jednobrodni uzdužni prostor prekriven tavanicom i s apsidom na istoku, čiji je promjer širi od širine broda crkve, a opseg veći od polukruga, pa ukazuje na prethodno postojanje samostojne rotunde. U narodnoj predaji spominje se na ovom mjestu vjetrenjača. Neophodno je provesti sustavna istraživanja koja bi mogla pružiti zanimljive podatke.

U literaturi od starijih autora crkvu sv. Andrije spominje Bianchi,⁴ navodeći da je vrlo stara i da je do gradnje nove u 16. st. služila kao župna crkva, te da ima dva oltara posvećena sv. Andriji i Bezgrešnom Začecu, a na pročelju zvonik s dva zvona. Znatno više pozabavio se njome arhitekt Ćiril Mladen Iveković,⁵ koji je svoje radove u dva navrata publicirao, a o kojima će u ovom članku još biti riječi. Ostali, noviji autori spominju je usput uspoređujući je s ostalim spomenicima sličnog karaktera ili navodeći je u sintetskim pregledima koristeći se uglavnom Ivekovićevim podacima i dokumentacijom (najčešće tlocrtom), od kojih treba spomenuti I. Petriciolija⁶ i T. Marasovića⁷. Crkvu je poznavao i don Luka Jelić, u čijoj se ostavštini nalaze dvije fotografije (snimljene su vjerojatno pred prvi svjetski rat).

Navedeni autori tipološki je određuju kao onaj tip koji je još M. Vasić nazvao: »jednobrodna zasvedena bazilika sa slepim arkadama na unutrašnjim površinama dužnih zidova«.⁸ T. Marasović je svrstava među objekte jednobrodnog tipa s raščlanjenom unutrašnjosti.⁹ Svi se uglavnom slažu da vrijeme njezina nastanka treba smjestiti u rani srednji vijek. Iveković pak, u svojem radu o crkvi i samostanu sv. Krševana u Zadru, razmatrajući problem postanka romaničke arhitekture u Dalmaciji, smatra da bi našu crkvu trebalo povezati s nekim francuskim građevinama romaničkog stila sličnih prostornih oblika.¹⁰ Takva usporedba ukazivala bi, preko naše crkvice, na početak romaničke arhitekture sa svodovima u našim krajevima, što je neprihvatljivo. Petricioli je vezuje uz neke građevine u zadarskom kraju, koje nakon analize arhitektonskih zadanosti datira u rani srednji vijek.¹¹

Crkva je do naših dana došla gotovo u cijelosti sačuvana, ne izmijenivši bitno svoj izgled. Posljednji veći popravak, kad su izvršene neke preinake,

⁴ C. F. Bianchi, o. c., 138.

⁵ Ć. M. Iveković, Crkva i samostan sv. Krševana u Zadru, JAZU, Zagreb 1931, 6, tab. III, isti, Crkvice sv. Andrije na Vrgadi ispod Biograda na moru, *Narodna starina*, 32, Zagreb 1936, 257—260, tiskano posmrtno uz nekrolog M. Abramića.

⁶ I. Petricioli, Zadarsko otočje, Zbornik, Građevni i umjetnički spomenici srednjega vijeka na zadarskim otocima. Narodni muzej, Zadar 1974, 82, 84.

⁷ T. Marasović, Prilozi istraživanju starohrvatske arhitekture, Prilog morfološkoj klasifikaciji ranosrednjovjekovne arhitekture u Dalmaciji, Split 1978, 46, tab. XXV.

⁸ M. Vasić, Arhitektura i skulptura u Dalmaciji, Beograd 1922.

⁹ T. Marasović, o. c.; valja napomenuti da rečenica glasi: »Dva para dubljih lezina koje, spojene sa suprotnim parom, pojačavaju bačvasti svod, a međusobno vezane lukovima oblikuju po tri niše na bočnim zidovima, imala je crkvice sv. Andrije na Vrgadi«. Nije nam jasno zašto autor upotrebljava perfekt, kada je crkva u cijelosti sačuvana. Vjerojatno da se radi o greški.

¹⁰ Iveković (Crkva i samostan sv. Krševana u Zadru) uspoređuje našu crkvicu s kapelom u Mollegesu u Francuskoj što nije sretna usporedba, jer se na građevini po priloženim arhitektonskim snimcima vidi da se radi o zreloj romaničkoj arhitekturi sa svim tipičnim strukturalnim elementima pa čak i slomljenim gotičkim svodom. Zidovi su zidani od pravilno uslojenih i fino obrađenih klesanaca. Njezine dimenzije koje su autoru mogle poslužiti za usporedbu rezultat su njezine funkcije, a ne vremena nastanka.

¹¹ I. Petricioli, (o. c.), vidi sličnost s ostacima crkve sv. Ivana kod Telašćice na Dugom otoku i sličnost s crkvom sv. Marije na Ošljaku kod Preka koju još valja istražiti, a koje imaju iste prostorne odnose graditeljskih elemenata.

zbio se početkom ovog stoljeća, kako to navodi Iveković,¹² a njezin izmijenjeni izgled dokumentiraju Jelićeve fotografije i fotografije iz foto-dokumentacije Zavoda za zaštitu spomenika kulture iz Zadra prije početka zaštitnih radova.

Vanjski plašt crkve bio je ožbukana vapnenom žbukom s dvama prozorima, od kojih jedan uz apsidu na južnom zidu novijeg datuma (iz vremena popravka crkve početkom stoljeća) pravokutnog oblika s jednostavnim kamenim okvirom. Drugi na pročelju, kojim dominira neproporcionalno velik zvonik »na preslicu« s otvorima za dva zvona,¹³ zapravo je uski prorez (79 cm x 19 cm). Na pročelju se nalazi i jedini ulaz u crkvu pravokutnog oblika s kamenim dovratnicima i nadvratnikom bez ukrasa. Nesrazmjerno je širok prema površini pročelja, pa je i on iz vremena popravka crkve (što su kasnije potvrdila istraživanja). Običan dvostrešni krov nad pravokutnim brodom crkve i polukalota apside bili su prekriveni kupom kalicom. Naspram ovoj jednostavnoj vanjštini impresionira bogato raščlanjena unutrašnjost čiji doživljaj narušava zazidavanje tjemena apside, kako bi se dobila ravna površina za novi drveni oltar, čije središte sačinjava niša u zidu u kojoj se nalazio drveni kip sv. Andrije.¹⁴ Da bi se moglo lakše prići oltarnoj menzi, otučena je u ravnoj liniji sjeverna strana apside u širini oko 20—40 cm, a do visine od 2,00 m. U središnjem prostoru na južnom zidu, između dva polupilona o kojih se oslanjaju slijepi lukovi uzduž bočnog zida i pojasnice koje ojačavaju bačvasti svod, nalazio se oltar posvećen Bezgrešnom Začecu, od kojega se sačuvala samo menza zidana u opeci i kamenu. Da bi se oltar mogao smjestiti u taj prostor, otučen je *intradis* slijepoga luka paralelnog s južnim zidom, tako da je od više-manje pravilnog polukruga sačinjen segmentni luk sazidan od opeke ne vezujući se za zid. Pod je popločen jednostavnim kamenim pločama neposredno na živac koji je vidljiv uzduž cijelog sjevernog zida. Cijela je unutrašnjost okrečena, a na pojedinim se mjestima zamjećuju tragovi primitivnih *a secco* dekoracija (draperije i sl.) naslikanih početkom ovog stoljeća.

¹² U navedenom djelu: Crkvice sv. Andrije ..., autor kaže: »Tek sada početkom ovoga stoljeća izmijenjena je vanjština ove crkve kako pokazuje sadašnja fotografija«. To je fotografija cijelog sklopa groblja s grobnom kapelicom i crkvom snimljena iz smjera jugoistoka, a sama crkva se vrlo loše vidi. Za informaciju bolje može poslužiti fotografija don Luke Jelića.

¹³ Za ovu preslicu Iveković kaže da je izrađena prilikom obnove početkom ovog stoljeća. Na Jelićevoj fotografiji snimljenoj sigurno prije I. svjetskog rata vidljiva je upravo ova preslica. Zanimljivo je da Iveković navodi da preslice prije nije bilo, a što nije točno, jer je spominje Bianchi u navedenom djelu: »il campanile in fronte con due campane«. Točno je da je to nova preslica, a da je postojala stara ustanovljeno je istraživanjima. Na podnožju nove preslice zamjećuju se dvije vertikalne fuge do kamenog vijenca koje točno određuju širinu podnožja stare (vrlo vjerojatno izvorne) preslice.

¹⁴ Ovaj kip je bez ikakve umjetničke vrijednosti i vjerojatno je kupljen prilikom obnove crkve početkom stoljeća. U župnoj crkvi pronađen je na tavanu drveni kip sv. Andrije (visok oko 1 m) u jako lošem stanju, koji je ipak ukazivao na starije porijeklo. Poslije restauracije u radionici Zavoda za zaštitu spomenika kulture u Zadru bilo je lakše uočiti neke stilske elemente zakašnjele gotike, pa bi ga se moglo datirati u 16. st. To je vjerojatno onaj kip koji se nalazio na oltaru crkve koji spominje Bianchi. Po restauraciji kip je vraćen vlasniku, a po završetku konzervatorskih radova na crkvi bit će postavljen na odgovarajuće mjesto.

Dotrajalost krovnog pokrova i zidne žbuke navela je članove bratovštine sv. Andrije,¹⁵ župni ured i mjesnu zajednicu da pristupe njezinoj obnovi.¹⁶ Pod vodstvom i nadzorom Zavoda radovi su započeli u proljeće 1980. god. Već prvim sondama ustanovljeno je da se pod pokrovom od kupe kanalice nalazi izvorni pokrov od kamenih ploča, a da se pod žbukom mogu očekivati i ostali nalazi značajni za integraciju izvornog izgleda spomenika. Odmah potom započeli su sustavniji radovi. Uklonjen je u cijelosti pokrov od kupe kanalice, otučena je žbuka u unutrašnjosti i na fasadama, srušen zazid u apsidi, primitivna menza po sredini južnog zida i segmentni luk od opeke iznad nje. Tek sada mogli su se jasno uočiti neki vrlo zanimljivi detalji izvorne arhitekture. Prije svega gotovo u cijelosti sačuvan pokrov od kamenih ploča, vrlo pažljivo složenih, tako da se prilično mali i približno pravilni pravokutni komadi preklapaju za više od dvije trećine, polažući se gotovo horizontalno u žbuku iznad nasipa svoda.¹⁷ Na pročelju je bilo lako zamijetiti nagib izvornog krova (vijenac koji je formirao strehu čak nije bio do kraja otučen), uzduž bočnih zidova sačuvao se vijenac od nešto debljih kamenih ploča otučen do lica zida, a za 43 cm ispod nove strehe. Na sjevernoj strani uništeni su vijenac i oko 40—50 cm krovnog pokrova od kamenih ploča u cijeloj dužini zida. Na apsidi vijenac je otučen isto kao i na dužim stranama, a zbog lakšeg polaganja kupa kanalice oštećen je i pokrov na tjemenu polukalote. Moglo se zamijetiti da je kamen lisnato raspucan, što je sigurno posljedica stoljetnog izlaganja atmosferijama. Prije otucanja žbuke nalazila se izvana u osi apsida plitka niša ispod koje je otkriven zazidani prozor s kamenim doprozornicima i polukružnim lukom koji ima romaničke karakteristike (luk ima tzv. srpasti oblik). Daljim istraživanjem unutrašnjosti ustanovljeno je da taj prozor nije izvoran, već da se na ovom mjestu, izmaknut prema jugu od osi apsida, nalazio otvor s polukružnim zidanim završetkom, istim kao i na novootkrivenom izvornom prozoru po sredini južnoga zida. Dimenzije ovog postonjeg su 91 x 33 cm. Vertikalne su stranice (»špaleta«) bez okvira, a polukružni završetak zidan je od radijalno složenih pločastih komada kamena i ulomaka tegule utopljenih u mnogo žbuke.¹⁸ Na pročelju su se ukazali ostaci rasteretnog luka (gotovo pravilnog polukruga) iznad ulaznih vrata, čiji je promjer bio uži od širine vrata. Vanjsko mu je lice bilo djelomično uništeno, dok je u unutrašnjosti gotovo u cijelosti sačuvan

¹⁵ Ovu bratovštinu spominje Bianchi, navodeći da je početkom 19. st. imala 23 bratima (vjerojatno su to vrgadinski ribari koji su za svog protektora izabrali sv. Andriju).

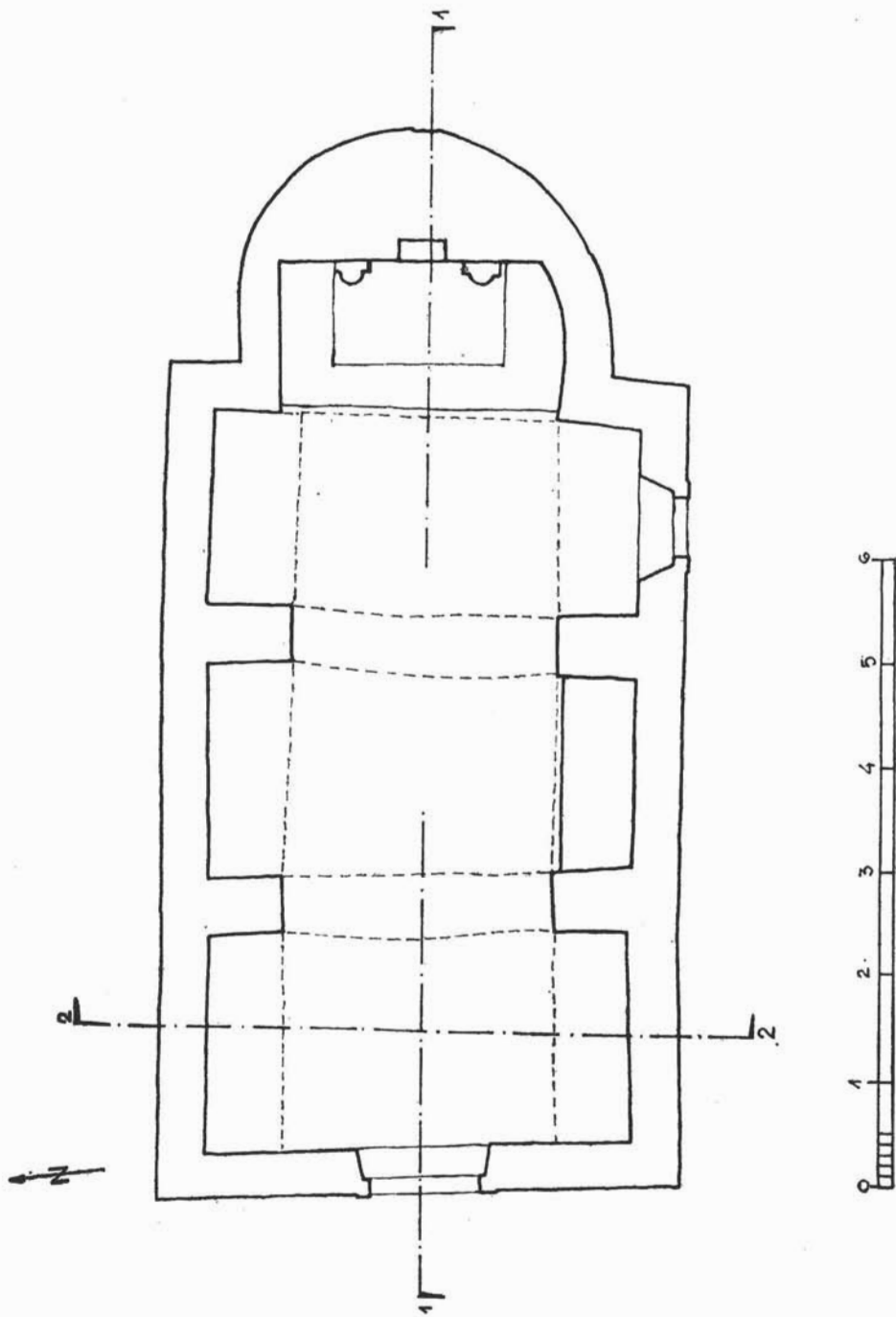
¹⁶ Koristimo se ovom prilikom da zahvalimo svima na pomoći i suradnji da se ovaj vrijedan spomenik dostojno obnovi i prezentira javnosti. Sredstva za rad osigurala je RSIZ u oblasti kulture, SIZ u oblasti kulture SO Biograd na moru, uz participaciju vlasnika.

¹⁷ Takav način polaganja ploča razlikuje se od primitivnog načina koji se upotrebljava u pučkom graditeljstvu kada se ploče polažu neposredno na krovnu konstrukciju u velikim i nepravilnim komadima. Gotovo identičan način našli smo na apsidi katedrale u Zadru, na kapelici između ove apsida i starokršćanske crkve sv. Barbare (sada sakristije katedrale) koje bi se, nakon najnovijih rezultata istraživanja Zavoda u Zadru koje vodi konzervator prof. P. Vežić, mogla datirati u rani srednji vijek, po crkvi sv. Nikole u Povljani na Pagu itd. Poznato je uostalom mnogo sličnih primjera i izvan naše zemlje, naročito u Italiji, južnoj Francuskoj i Španjolskoj.

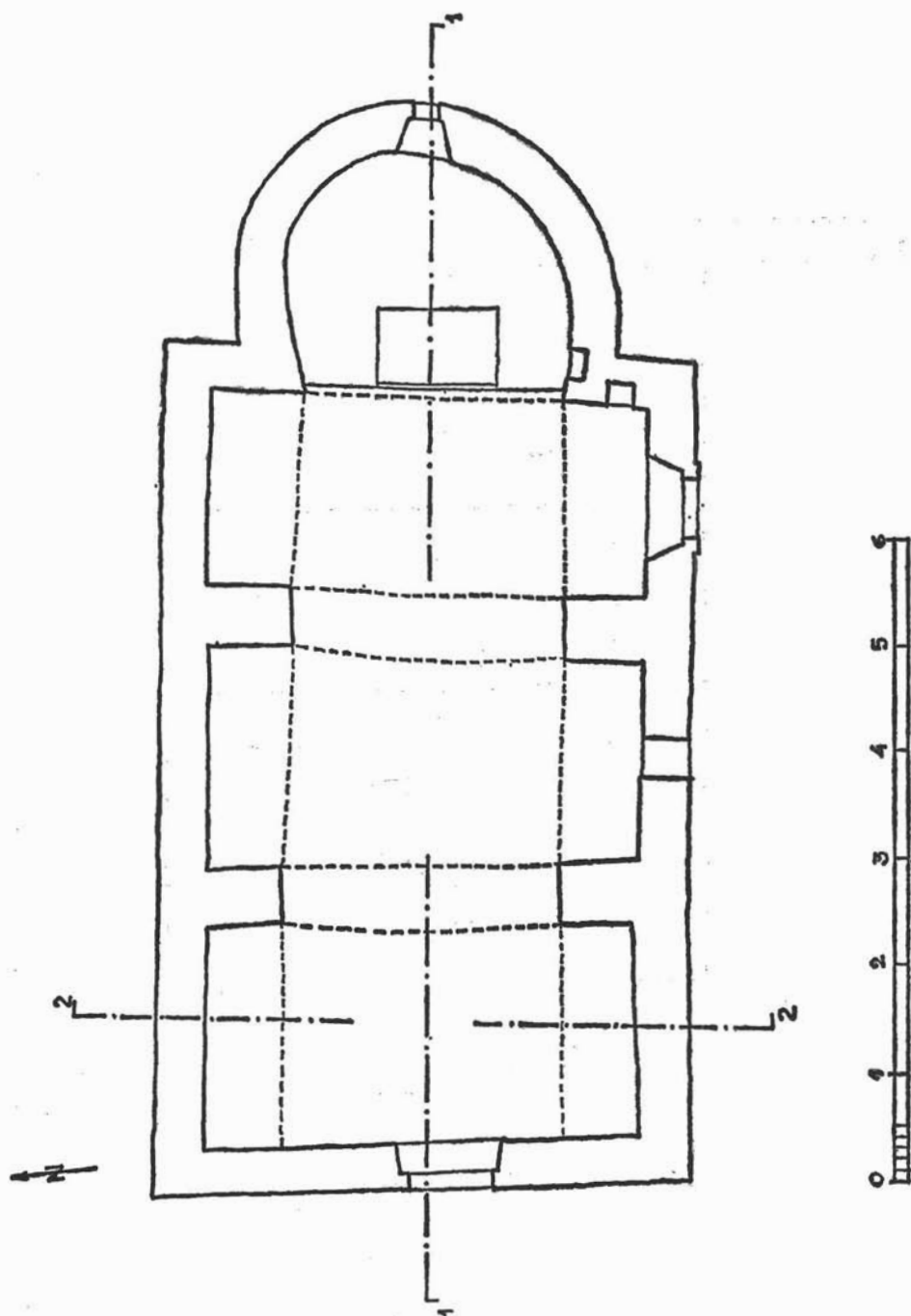
¹⁸ Sličan način konstruiranja lukova uz upotrebu komada tegule nailazimo na prozorima iz ranoga srednjega vijeka u ninskoj župnoj crkvi (ostacima nekadašnje katedrale) i na sv. Donatu u Zadru.

osim što je oštećen u stopama segmentnim rasteretnim lukom novih vrata. Iznad portala s lijeve i desne strane malog otvora uočile su se bočne stranice većeg prozora. U njegovu zazidu, a formirajući spomenuti mali otvor, nalazio se s desne strane stupić s jedva zamjetljivim tragovima uklesanog križa s dugačkim vertikalnim hastom i kraćom horizontalnom na drugoj trećini visine. Inače arhitektonska organizacija ovog (zatečenog) prozorčića (s ispuštanjem horizontalnog kamenja kao ojačivača) s karakterističnim načinom polaganja klupčice, doprozornika i natprozornika ukazuje na romaničko razdoblje, pa se zajedno s prozorom na apsidi može pripisati nekoj adaptaciji crkve u 13. ili 14. st. Uklanjanjem navedenih dijelova prozorčića i odzidavanjem zamijećenog većeg otvora ustanovilo se da je u cijelosti sačuvana njegova visina (»špaleta« u svoj debljini zida sve do početka lukova od sedre). Otkriven je i karakterističan upušteni zub po vertikalnoj ravnini, o čije se vrhove također upiru stope većeg luka (isto od sedre). U zazidu oltara u apsidi pronađen je impost-kapitel zvonolika oblika. Dimenzije gornje njegove površine iznose 20 x 47,5 cm, donja je otučena (nedostaje oko 5 cm), pa mu se visina mogla odrediti tek nakon grafičke rekonstrukcije, a zatečena iznosi 20,5 cm. Na dužim bočnim stranicama kapitela nalaze se utori za tranzenu široki 6 cm. Na jednoj konkavno zakošenoj stranici nalazi se urezani križ čije haste kukasto završavaju. Poslije istraživanja otvora i provjerenih mjerenja svih elemenata (dimenzije stupića su vis. 73,5, šir. 16,5 i dub. 12,5; dimenzije prozora vis. do lukova 98 cm, šir. vanjskog otvora 83 cm, a unutrašnjeg 65 cm) moglo se zaključiti kako kapitel i stupić pripadaju dvojnomo prozoru, bifori, uvučenoj za oko 15 cm u odnosu na pravokutni okvir s polukružnim završetkom u ravnini fasade. Poslije grafičke rekonstrukcije izvršena je i stvarna. U unutrašnjosti se otkrio trag otučenog izvornog luka između dva polupilona na južnom zidu, zidan od radialno postavljenog tankog kamenja koje je vezano za perimetralni zid. Na južnom čeonom zidu apsidge te na istom njezinu boku, na visini od oko 1,10 m pronađene su dvije niše za odlaganje liturgijskih predmeta, »ponare« kvadratičnog otvora sa stranicom širokom 27 i 29 cm. Rekonstruirana je i luneta nad ulaznim vratima čija je širina vraćena na izvornu mjeru, određenu širinom pronađenog rasteretnog luka. Otučeni dio sjeverne strane apsidge ponovo je sazidan spojivši zakrivljenu površinu u gornjem dijelu s linijom tlocrta pronađenom istraživanjima u podu. Prozor na južnom zidu je odzidan, a njegove su stranice i luk popravljene tako da je vraćen u izvornu funkciju i oblik.

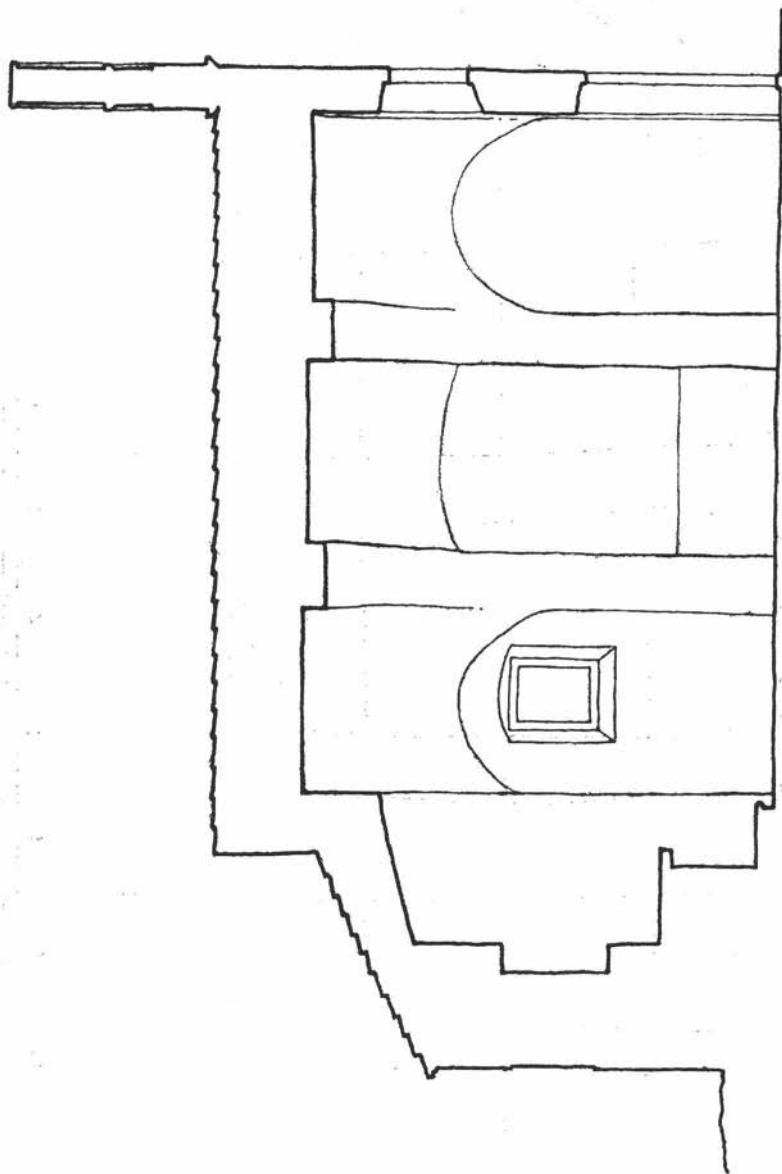
U prvom navratu saniran je zatečeni pokrov od kamenih ploča tako da su oštećeni dijelovi obnovljeni, a sljubnice zamazane produžnom žbukom. Tom prilikom ožbukana je i unutrašnjost. Zbog trošnosti kamenog pokriva (koji smo zbog konzervatorskih principa pokušali zadržati *in situ*) došlo je do prodora vode u svod i zidove unutrašnjosti, pa smo bili prisiljeni pristupiti opsežnom zahvatu sanacije svoda i obnove pokriva. U cijelosti smo uklonili kamene ploče, pažljivo pohranjujući dobro sačuvane, a svod očistili od debelog nasipa. Zanimljivo je bilo vidjeti način njegove konstrukcije. Na drvenu oplatu (»šagumu«) u obliku polovice valjka radialno se polagao pločasti kamen u dosta žbuke, nakon čijeg se skrućivanja oplata uklanjala, a svod postao snažna samonosiva konstrukcija. Na isti način zidane su pod njim dvije ojačavajuće mu pojasnice koje se oslanjaju na polupilone uz bočne zidove, samo što je njihovo kamenje

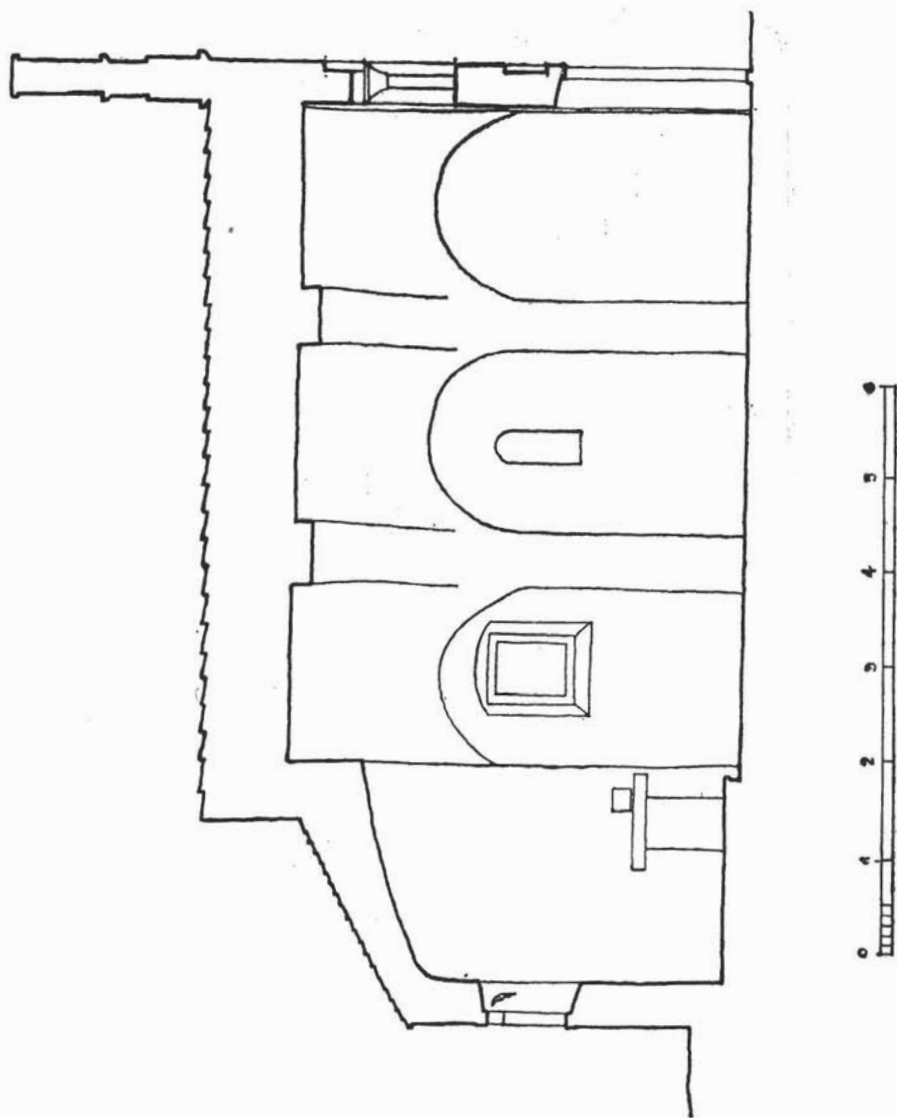
Vrgada, Sv. Andrija — 1980. Tlocrt prije istraživanja. M. 1 : 50

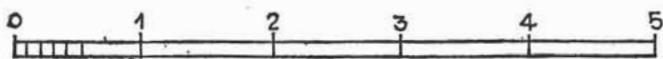
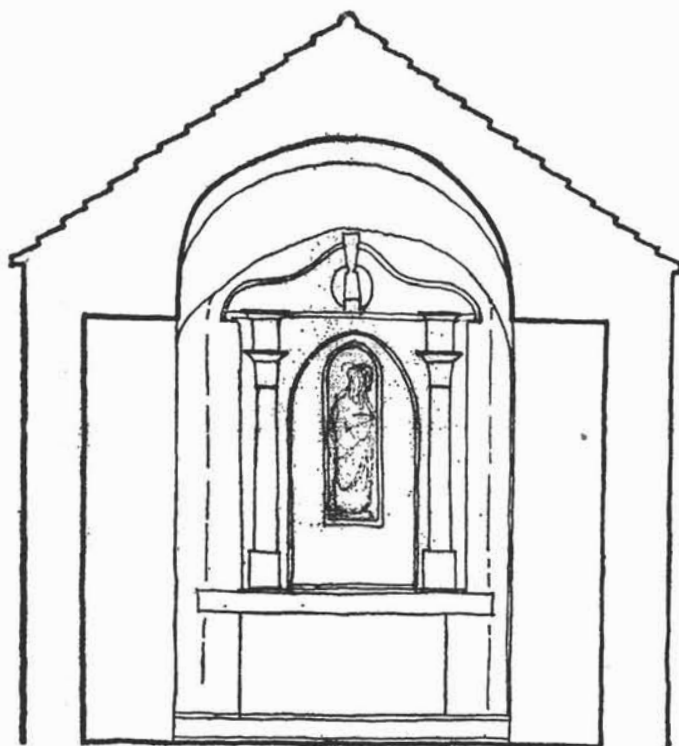
Vrgada, Sv. Andrija — 1980. Tlocrt poslije istraživanja i obnove. M. 1:50

Vrgada, Sv. Andrija — 1980. Presjek 1 : 1, M. 1 : 50

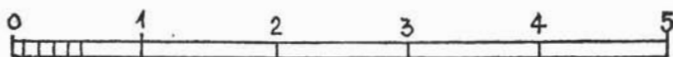
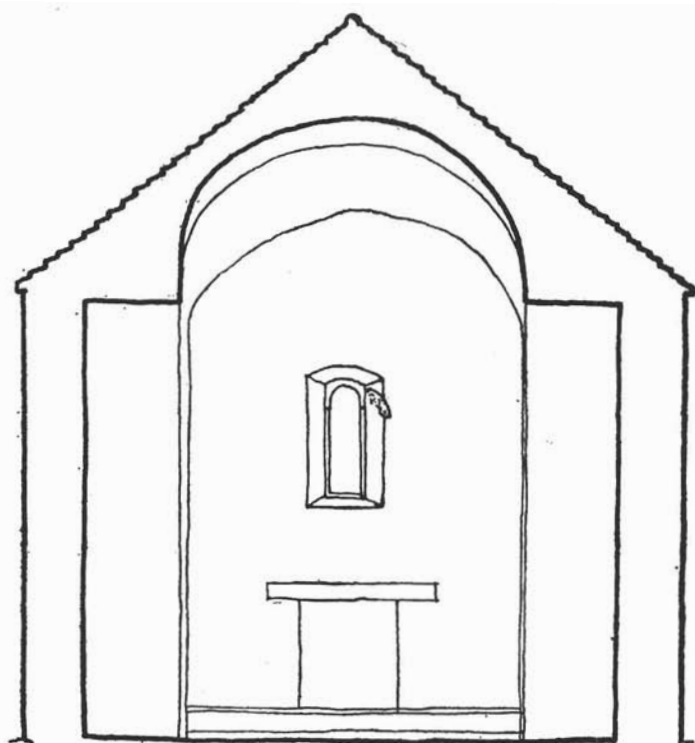
Vigada, Sv. Andrija — 1980. Presjek 1—1, poslije obnove, M. 1 : 50

Vrgada, Sv. Andrija — 1980. Presjek 2—2, prije istraživanja. M. 1 : 50

krupniji priklesanac. Sve pukotine u svodu injektirane su produžnom žbukom, a potom je postavljena izolacija te betonska košuljica ojačana rabić-mrežom na, kojom je ponovno uspostavljena termička i hidroizolacija, a povrh svega kamene ploče u produžnu žbuku na isti način kao i zatečene. Isti posao izvršen je i na apsidi. Crkva je ožbukana izvana i iznutra produžnom žbukom odgovarajućeg sastava koji osigurava kvalitetno čuvanje strukture i ugodan estetski doživljaj. U unutrašnjosti žbuka će se nakon uklanjanja organskih soli iz zida kroz proces njezinog truljenja i opadanja zamijeniti novom i konačnom.

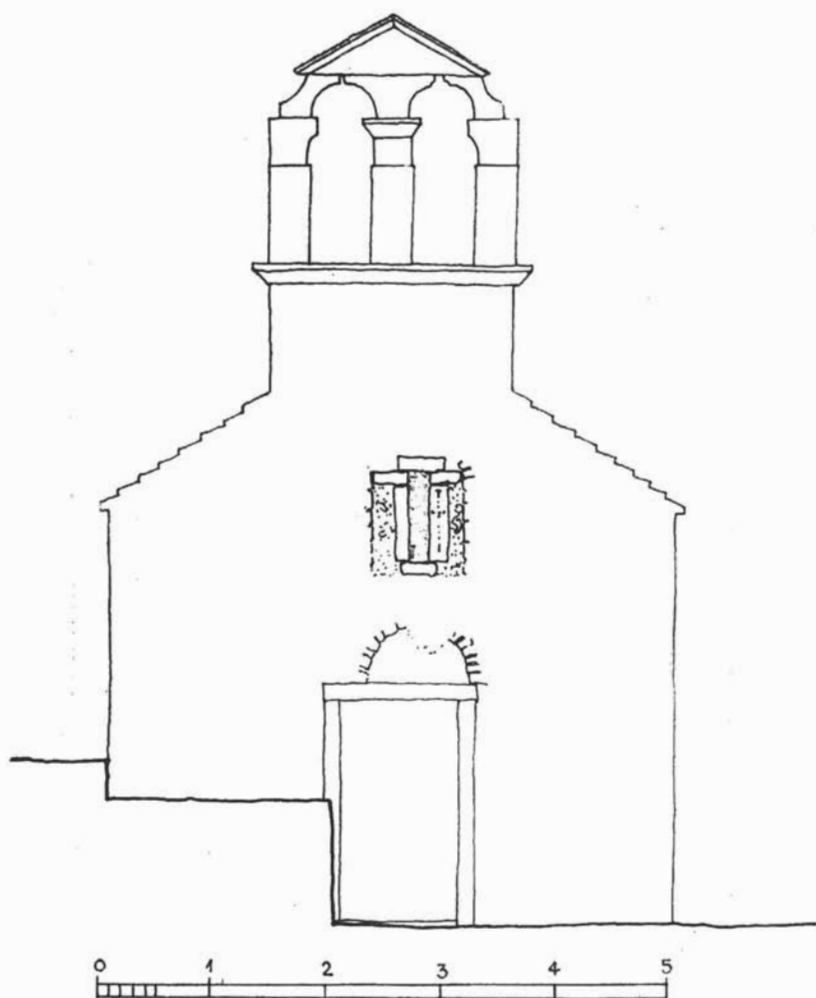
Poslije svih tih radova mogla se u cijelosti doživjeti arhitektura crkve uopće, a naročito unutrašnjosti. Tek sada bilo je moguće odrediti točne njezine mjere. Ukupna vanjska dužina zajedno s apsidom iznosi 10,39 m, dužina do apsida na južnom zidu 7,60 m, na sjevernom 8,00 m (što ukazuje na globalnu nepravilnost tlocrta), širina pročelja 5,01 m, dužina unu-

Vrgada, Sv. Andrija — 1980. Presjek 2—2, poslije obnove. M. 1 : 50

trašnjosti do apside uz južni zid 6,89 m, uz sjeverni 7,05 m, širina unutrašnjosti kreće se od 4,06—4,14 m, i nije ista u svakom od tri polja određena polupilonima čija je širina 49—53 cm, a dubina 72—84 cm, širina polja između njih uz bočne zidove također je nejednaka i kreće se 1,81—2,06 m, širina apside je 2,39 m, a dubina u tjemenoj osi 2,30 m. Visina do svoda iznosi 4,79 m, do tjemena apside 3,85 m, a visina uzdužnih lukova je oko 2,70 i nije ista na svima jer osim nepravilnosti lukova pod pada za oko pet cm od apside do ulaza.

Ako usporedimo arhitektonsku dokumentaciju načinjenu poslije ovih radova, kad je tek bilo moguće dokumentirati sve prostorne zadanosti s onom C. M. Ivekovića, koja je shematski pravilna pa prema tome i netočna, primijetit ćemo nepravilnosti u konstrukciji našeg spomenika. Već je tlocrtna impostacija takva da je južni ugao fasade u otklonu za oko 40 cm u odnosu na okomicu povučenu na sjeverni zid. Tlocrt apside je

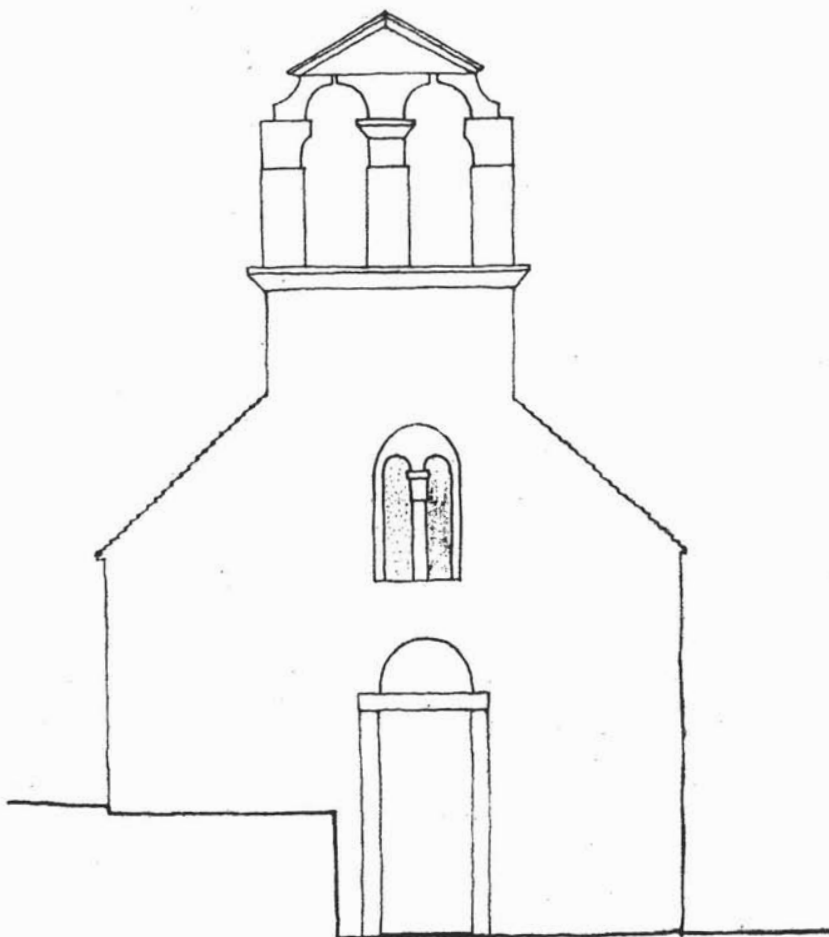

Vrgada, Sv. Andrija — 1980. Pročelje poslije istraživanja. M. 1 : 50

potkovast ali tako da je ovaj oblik izraženiji na sjevernoj nego na južnoj strani, a naročito je nepravilna konstrukcija njezina svoda, koji je konstruiran kao koso položeni nepravilni poluvaljkasti svod koji se tek u krajevima, gotovo pod pravim kutom spaja s vertikalnim plaštom apside.¹⁹ Iveković smatra da je unutrašnjost izmijenjena utoliko što je sma-

¹⁹ U Ivekovićevim presjecima vidi se u zoni spajanja polukalote (koja je ovdje nacrtana kao savršeno pravilna) s vertikalnim zidom apside kameni profilirani impost, čije tragove ni uz najbolju volju nismo uspjeli pronaći, jer uopće nije postojao.

Autor također crta tranzenu prozora na južnom zidu bez ijedne mjere niti u crtežu, a niti u tekstu. Prostorna skica objekta u eksterijeru okrenuta je zrcalno što je vjerojatno rezultat loše izvedenog klišeja, jer se ponavlja dvaput u razmaku od šest godina. Na vrhu brežuljka, na kojemu je iz ovog rakursa moguće vidjeti samo

Vrgada, Sv. Andrija — 1980. Pročelje poslije obnove. M. 1 : 50

njena dubina polupilona, tako da su uklonjeni stupovi pred njima o koje su se trebale oslanjati pojasnice svodova. Očito je da se radi o greški u isforsiranoj usporedbi s kasnoromaničkom crkvicom u Mollegesu. Njegova interpretacija statičkih struktura također je netočna, jer on npr. doživljava prostor između polupilona, na koje se oslanjaju slijepi lukovi, kao dio perimetralnog zida u kojemu su ti međuprostori niše. Upravo je

ostatke bizantske utvrde, vidi se crtež neke arhitekture sa zvonikom. Vjerojatno autor idejno rekonstruira pavlinski samostan koji na otoku spominje Bianchi, a čije mjesto gradnje još nije ustanovljeno. Crkva je na crtežu bez preslice, a s kupom kanalicom, što je nespojivo, jer autor sam kaže da je crkvu vidio s kamenim pločama pokrivenu, a da su kupe i preslica iz vremena popravka početkom ovog stoljeća (što je točno).

obrnuto; polupiloni su zajedno s pojasnicama, slijepim lukovima i svodom zasebni konstruktivni sustav koji zatvaraju bočni zidovi. Naglašena i bespotrebna masivnost tih elemenata ipak je više odraz nepoznavanja statike nego odgovarajuće svrsishodnosti.

*
* *

Osvrćući se na sve dosad navedeno, pokušat ću razmotriti problem datiranja našeg spomenika, i to sagledavajući više aspekata relevantnih za moguće određenje vremena nastanka; prostornih i povijesnih odnosa s obzirom na ranobizantsku utvrdu, trajnost upotrebe i značenje titulara i karakteristike gradnje.

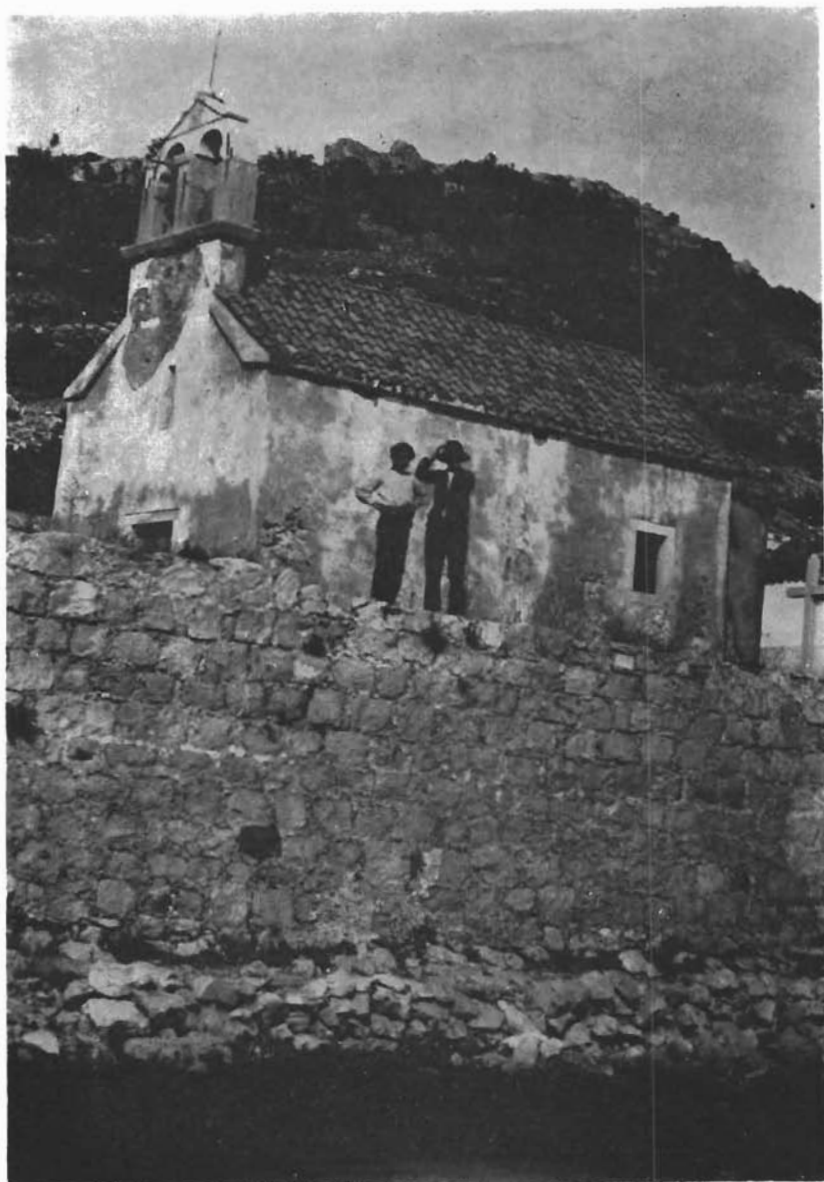
Zanimljivo je uočiti njezin položaj u neposrednoj blizini ranobizantske utvrde. Crkva se nalazi točno pod samom utverdnom na južnim padinama brijega uz more, nad kojima se uzdižu strme litice do zaravni na vrhu na kojoj se nalazi gradina. Dosad nisu ustanovljeni ostaci kulturnog objekta unutar same utvrde, a po svojoj prilici ga tamo nije ni bilo. Dosta takvih objekata uzduž jadranske obale, koje dosad poznajemo ima u svom sklopu crkvu (bilo u samoj utvrđi ili u njezinoj neposrednoj blizini) što je i logično, računajući na broj i stalnost posade u njima kao i na obnovu crkve i vjere za vrijeme Justinijanove rekonkviste. Tako znamo za crkvu u utvrđi na otočiću Osinju na ušću Neretve²⁰ i za crkvu sv. Kuzme i Damjana unutar bedema bizantskog kastruma na brdu sv. Damjan u Barbatu na Rabu.²¹ Vrlo slična situacija s našom, što se prostornih odnosa tiče nalazi se na otoku Kornatu na lokalitetu Tarac, gdje se ispod ranobizantske kule izvidnice nalazila velika ranokršćanska bazilika (unutar čijih je ruševina u 15. st. izgrađena nova crkva posvećena sv. Mariji).²² U rekonosciranjima terena podvelebitskog primorja ustvrdili smo postojanje fortifikacijske arhitekture istih prostornih i konstruktivnih karakteristika kao na svim sličnim objektima (pravokutne kule, tehnika zidanja pritesanim kamenjem s izravnavajućim redovima pločastog kamenja) u Tribnju Šibuljina iznad mjesnog groblja, na kojemu se nalazi kapela pravoslavnog kulta posvećena sv. Trojstvu. Dispozicija i titular te već spomenute konstruktivne karakteristike ukazuju na prostorni sklop iste funkcije i vremena nastanka. Treba svakako pretpostaviti da je i u našem slučaju prva gradnja kulturnog objekta vezana za gradnju utvrde u sredini 6. st. i da funkcionira zajedno s njom. Ako pak razmotrimo titulara, vidjet ćemo da se upravo sv. Andrija, kao jedini carigradski apostol, upravo u to vrijeme na Jadranu često štuje, to više ako uzmemo u obzir njegovu vezanost uz more i ribare, a Vrgada je izrazito ribarsko naselje, što uos-

²⁰ Z. Gunjača, referat održan na simpoziju prilikom 150-obljetnice zadarskih muzeja, a koji će biti tiskan u prigodnoj *Diadori*, Zadar, prosinac 1982.

²¹ Koristim se ovom prilikom da upozorim na to da je ova utvrda vjerojatno najveća od svih dosad poznatih. Ostaci crkve u njoj čija je apsida u cjelosti sačuvana sa slijepim nišama s polukružnim završetkom na vanjskom licu ukazuje na istovremenost nastanka s utverdnom. Ovaj sklop treba što prije istražiti i zaštititi jer osim vrlo zanimljivih rezultata koje može pružiti prijeti mu opasnost od rušenja (naročito apsidi crkve i ponegdje i do šest metara sačuvanim zidovima utvrde).

²² I. Petricioli, Toretta na otoku Kornatu, *Adriatica praeistorica et antiqua*, Zagreb 1970, 718.

M. DOMIJAN: *Crkva sv. Andrije na Vrgadi...*

Pogled s jugozapada na crkvu sv. Andrije iznad koje se na brežuljku zamjećuju ostaci ranobizantske utvrde. Fotografija iz arhiva don Luke Jelića u Arheološkom muzeju u Splitu

M. DOMIJAN: *Crkva sv. Andrije na Vrgadi...*

Pogled s jugoistoka na crkvu sv. Andrije u toku istraživačkih radova

Prozor na pročelju u fazi odzidavanja

M. DOMIJAN: *Crkva sv. Andrije na Vrgadi...*

Uža stranica kapitela s
uklesanim križom

Stupić i kapitel bifore
pronađeni u toku istra-
živanja

M. DOMIJAN: *Crkva sv. Andrije na Vrgađi...*

Obnovljena unutrašnjost crkve s pogledom prema svetištu

Obnovljena unutrašnjost crkve s pogledom prema pročelju

M. DOMIJAN: *Crkva sv. Andrije na Vrgadi...*

Unutrašnjost crkve nakon otucanja recentne žbuke. Pogled prema svetišću

Unutrašnjost crkve nakon otucanja recentne žbuke. Pogled prema pročelju

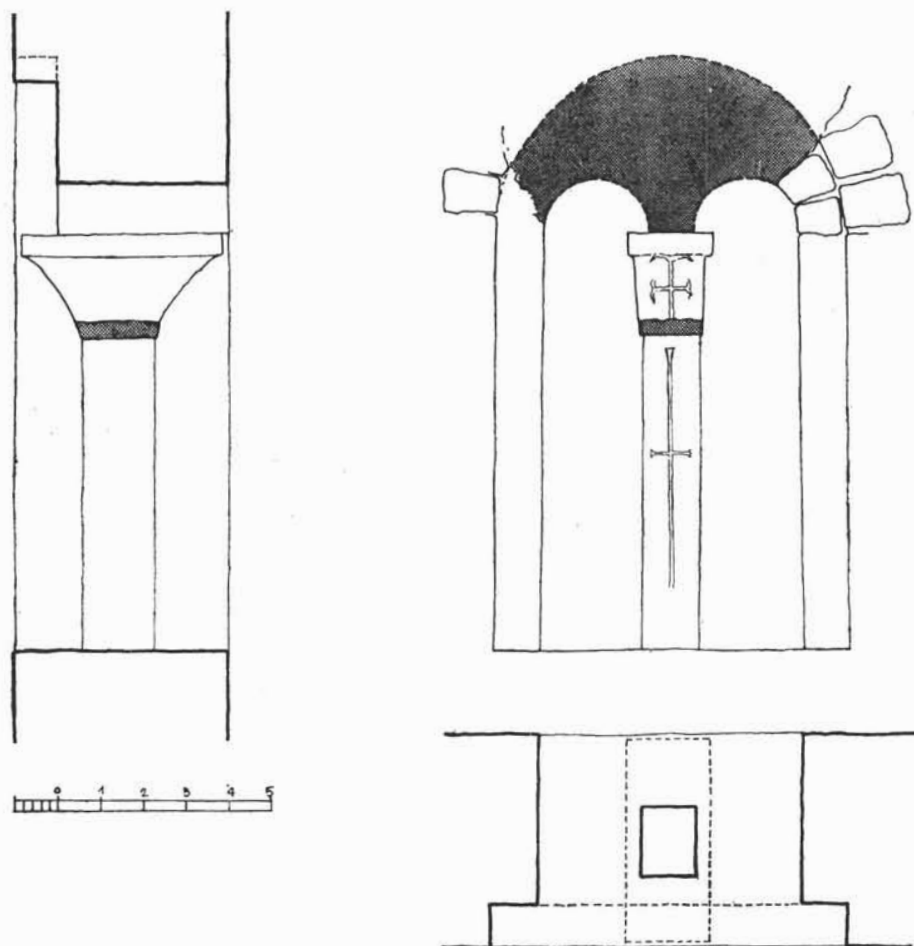
M. DOMIJAN: *Crkva sv. Andrije na Vrgadi...*

Pročelje crkve poslije
obnove

Pogled s jugoistoka na
obnovljenu crkvu sv.
Andrije

Vrgada, Sv. Andrija — 1980. Bifora na pročelju (rekonstrukcija). M. 1 : 10

talom spominje i zadarski prior Drago u svojoj darovnici 1096. god. Dakle i posveta crkve sv. Andriji apostolu ukazuje na kontinuitet kulnog mjesta od 6. st. do naših dana. Sama pak arhitektura koja je pred nama nastala je sigurno kasnije. Ne spominje je niti jedan dokument, a prvi je navodi Bianchi, koji kaže da je do gradnje nove u 16. st. služila kao župna crkva. Analizirajući arhitektonsku koncepciju i graditeljske elemente, te, vrlo skromne fragmente arhitektonske plastike, (stupić i kapitel bifore i komad grede s predromaničkim ukrasom uvinutih kuka ispod kojega se čitaju početna slova *ntipsa DEI*) dolazimo do uvjerenja da tu građevinu valja datirati u ranije predromaničko razdoblje. Već opisane nepravilnosti u tlocrtu i izvedbi svih arhitektonskih i konstruktivnih elemenata, koncepcija i organizacija prostora, karakteristično zidanje zidova, a naročito svodova i lukova, te posebno, upravo nezgrapno presvođenje apside da-

leko su od perfekcije poznatih nam starokršćanskih građevina.²³ Ako pak razmotrimo romaničke građevine slične prostorne koncepcije, nećemo ih susresti prije razdoblja zrele romanike s kapitularnom dvoranom sv. Marije u Zadru kao prvim spomenikom nastalim početkom 12. st., kad ponovno tehnika zidanja dostiže gotovo razinu starokršćanskih graditelja. Stupić bifore na kojemu se nalazi križ (nažalost toliko oštećen da se поближе ne može odrediti njegova stilska pripadnost) mogao bi biti starokršćanski, ali nam to ništa ne kazuje o našoj arhitekturi, jer je mogao biti upotrijebljen kao spolij. Kapitel svojim oblikom i oblikom križa ipak više upozorava na rano predromaničko porijeklo nego na starokršćansko. Ulo-mak grede posve je predromaničkog značaja, a po morfološkoj analizi skromnog ukrasa i paleografskoj analizi fragmenta natpisa moglo bi ga se datirati u 9. st.²⁴

Sama pak bifora je takav graditeljski element koji nekako najmanje susrećemo na poznatim nam i sačuvanim predromaničkim građevinama. Ipak najveći broj njih, na kojima smo zasigurno mogli očekivati veći broj prozora, i to upravo bifora (o čemu nam svjedoče mnogobrojni impost-kapiteli istog oblika i namjene kao i naš po postavama i spremištima muzeja) nije se sačuvalo. Možda je naša bifora jedina sačuvana ili bolje reći obnovljena iz ranog srednjeg vijeka na u svemu sačuvanom, obnovljenom i adekvatno prezentiranom spomeniku.

²³ Iz osobnog iskustva pri konzervatorskim radovima, posebno navodim crkvu sv. Martina u Pridragi, koja nije crkva u urbanom značajnijem centru, a pokazuje perfekciju izvedbe i tehnike građenja kao i poznavanja statike upravo na zavidnoj razini, što se nikako ne može dovesti u vezu niti uspoređivati s našom crkvicom na Vrgadi.

²⁴ Za ovo mišljenje zahvaljujem kolegii N. Jakšiću.

Résumé

L'ÉGLISE SAINT-ANDRIJA À VRGADA, APRÈS LES DERNIERS TRAVAUX DE RECHERCHE ET DE CONSERVATION

L'église Saint-Andrija à Vrgada est un des monuments les mieux conservés de l'architecture du haut moyen âge en Dalmatie. Du point de vue de la typologie, elle appartient à la catégorie des basiliques longitudinales à une nef dont l'intérieur est bien découpé. L'auteur mentionne une bibliographie des ouvrages la concernant, traitant de façon critique chacune des interprétations de son architecture dans l'esprit de la définition du style et de l'époque de sa création.

Des travaux ont été entrepris sur cette église au début de ce siècle, et il ont, en partie modifié son aspect. Les derniers travaux de conservation que l'auteur décrit exhaustivement ont mis en lumière les éléments architecturaux qui, après la rénovation ou reconstruction ont donné à cette église son aspect original.

Pour terminer, en examinant le problème de la datation de l'édifice, l'auteur découvre un lien entre cette église et la fortification de la haute époque byzantine, au sommet de la colline, de son côté septentrional, confirmant ainsi la continuité de l'existence d'un lieu culturel ayant vraisemblablement le même titulaire depuis le VIe s. jusqu'à nos jours. D'après une analyse des données et des détails de la plastique architecturale, le monument lui-même date de l'époque du pré-roman précoce.